

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Nepa(pa)sakojamų kasdienybių koliažas

2012-03-01

ŽURNALAS: KNYGŲ AIDAI

TEMA: LITERATŪRA

AUTORIUS: Audinga Satkūnaitė

DATA: 2012-01

Nepa(pa)sakojamų kasdienybių koliažas

Audinga Satkūnaitė

Ruduo ir žiema – patikimiausi kamerinės aplinkos sargai. Pritilus išoriniam gyvenimo klegesiu, taip ir norisi pasinerti į kito vidinį šurmulį. Išsiliejusius kasdienybių atvaizdus, kuriuos dažniausiai siekiama pasilikti užvertose atminties kertelėse, nesančius tavo čia ir dabar erdvėje. Tokias kasdienybių istorijas įprastai siekiama pasakoti tik sau, kadangi išorinis žvilgsnis jas vertina per daug skeptiškai, komiškai ar šiek tiek per greitai – „Kodėl tu laužai mano daiktus?“ (p. 94). Tačiau, nepaisant to, jos turi nepaneigiamą „gydomąjį“ poveikį klausančiajam. Taigi tokių nepa(pa)sakojamų istorijų puslapiai veriasi rašytojos Undinės Radzevičiūtės trečioje knygoje *Baden Badeno nebus*.

Apsakymų rinkinys *Baden Badeno nebus* atstovauja naujai *Baltų lankų* leidyklos serijai *Orientyrai*. Šios serijos tikslas padėti pajusti šiuolaikinės literatūros prozos kvapą ir supažindinti su įvairiapusėmis kūrybinėmis kryptimis. Įdomu tai, kad šiuolaikinės prozos keliuose vis dažniau pastebima tendencija statyti reguliuojamuosius išpėjamuosius ženklus. Galbūt taip reiškiasi literatūrinės vertės niveliacijos baimė?

Viena iš pirmųjų pristatytų *Orientyrų* serijos knygų buvo šveicarų kilmės italų rašytojos Fleur Jaeggy romanai *Proleterka*¹. Pastaroji knyga savo raiškos priemonėmis itin panaši į Radzevičiūtės kuriamų pasakojimų „formatą“. Kaip knygos anotacijoje teigia Kęstutis Navakas, „Undinės Radzevičiūtės stilius, įmanomas pavadinti „akupunktūrine proza“. Trumpi, preciziški sakiniai, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių trikdo teksto gludų tekėjimą, vis labiau tampa šiuolaikinio prozos pasaulio skiriamuoju ženklu. Kas tai – gurmaniškas ar snobiškas skonis, o gal tylos ar paslapties ilgesys?

Knygos, pradėjusios Radzevičiūtės kūrybos tėkmę, buvo *Strekaza* (2003) ir *Frankburgas* (2010). Pastarieji kūriniai sulaukė nemažai kontroversiškų skaitytojų ir

literatūros kritikų reakcijų, o pati knygų autorė buvo gausiai apiberta įvairiais epitetais. Netgi dvi Radzevičiūtės knygos yra patalpintos į „-iausių“ lenteles. 2004 m. *Strekaza* pateko į Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto sudaromą reikšmingiausių knygų dešimtuką, o apsakymų rinkinys *Baden Badeno nebus* žengė dar vieną laiptelį – ši knyga įtraukta į 2011 m. geriausių knygų penketuką. Taigi per šįmetinę Knygų mugę (vasario 23–26 d.) sužinosime, kokį knygos likimą Radzevičiūtė užkodavo pavadinime *Baden Badeno nebus*. Ar bus gajūs hamletiški svarstymai tada, kai jau nuspręsta, kad „šiemet į Baden Badeną jie nevažiuos...“ („Baden Badeno nebus“, p. 90)?

Pasirodžius knygai *Strekaza*, Radzevičiūtė buvo tituluojama viena įdomiausių debiutančių ir iš karto pateko į nesibaigiančias diskusijas apie lietuvių moterų prozos kiekybinę ir kokybinę vertę bei moterų tekstų reikšmę bendrame lietuvių literatūros kontekste. Kaip teigia literatūros kritikė Solveiga Daugirdaitė, „moterų rašomos literatūros yris iš pakraščių į centrą nėra atsitiktinumas (kaip ir stiprėjantis dėmesys reiškiniams, laikytiems literatūros pakraščiais), bet taisyklė, raidos tendencija“². Tačiau kitaip nei romanų *Strekaza* ar *Frankburgas* atveju, apsakymų rinkinys *Baden Badeno nebus* visiškai paneigia moteriško rašymo dekodavimo galimybę. Pirmiausia bambagyslinis ryšys tarp moters rašytojos ir teksto nutraukiamas autorei pasislėpus po vyrišku personažu ir prabilus rašytojo Gūnterio Grasso lūpomis. Šio personažo pasirinkimas yra rašytojo kaip atitinkamo statuso simbolis – „klausimai apie rašymą jį visada erzindavo, ir kiekvienam klausiančiajam jis norėdavo pirmu pasitaikiusiu daiktu...“ („Valteris Šulcas“, p. 99). Šiame apsakyme atskleidžiama rašytojo, kurio statusą įprasmina Skaitytojas, mirtingumo ir laikinumo baimė bei kasdienė desperacija. Kita vertus, galima teigti, kad autoriaus figūra čia tampa išcentruota ir dėl to, jog knygoje atsiranda daugiau negu vienas žvilgsnio fokusavimo taškas.

Kitaip negu prieš tai išėjusiose knygose, *Baden Badeno nebus* priešlapiuose nerasite nė vieno pašalinio, anotacinio pačios rašytojos žodžio – tik ištrauką iš apsakymo „Valteris Šulcas“. Deklaracinė rašytojos pozicija pakitusi – pirmosios knygos anotacijoje ji teigė, kad „ši knyga skirta ne moterims“, antroje – „ši knyga – socialiai pavojinga“, trečiojoje – „vis dar pasitaiko žmonių, kurių gyvenimą pakeitė knygos“ (ištrauka iš apsakymo „Valteris Šulcas“).

Sekant trijų knygų kūrybinę liniją, galima pajusti aiškia slinktį nuo *Strekaza* ir *Frankburgo* pasaulių. Tai ne tik slinktis nuo (mini)romano žanro iki apsakymo, bet ir nuo juodojo humoro bei absurdo atskalavimo iki momentinio kasdienybės komiško. Taigi galima pamatyti tam tikrą kūrybinio Radzevičiūtės kelio nuskaidrėjimą.

Nuo gyvenimo romanu iki pavienių kasdienybių

Knygų leidybos atstovai ne vienerius metus skundžiasi, kad lietuvių literatūros skaitytojai vis dar nelinkę skaityti ir mėgautis trumpos apimties pasakojimais. Kita vertus, justis vilties teikiančios literatūrinės tendencijos, kad pradedančiųjų rašytojų kūryboje „kūrinio žanras nėra svarbus, nes kūriniai eksperimentiniai, o [...] tikslas – praplėsti literatūrinės raiškos ir požiūrių lauką“³. Galbūt jaunųjų rašytojų ryžtingas artėjimas apsakymo žanro link vieną dieną taps literatūrine tendencija, o ne nuostaba ar kūrybiniu drebuliu.

Galbūt toks Radzevičiūtės apsakymo formos „jaukinimasis“ – tai apgalvotas kelias ir tinkamiausias būdas atskleisti savą kasdienybių „ideologiją“, o gal bandymas pasipriešinti romano vienvaldystei. Pasak literatūrologės Jūratės Sprindytės, „neparašius romano gyventi gėda. [...] Tai smagus žaidimas – būti romano apsėstaisiais. Netenka abejoti – romanas Lietuvoje kelia infekcijos protrūkio išpūdį. Ir nepanašu, kad ši infekcija būtų išgydoma. Žodžiu, visiškas apsiromaninimas“⁴.

Nežinia, kiek tam tikros kūrinio formos skaitymo pasirinkimą gali lemti suvokimo bei skaitymo tradicija ar literatūrinio ugdymo/saviugdodos klausimas. Ar kiek šiuo atveju svarbus literatūros kalbinis patyrimas, santykis su kalba ar sakralinis nuolankumas tam tikrai žanrinei pozicijai. Galbūt tai baimė tapti pasakojimų vartotoju, nesugebėti atrasti intymaus ryšio su keliomis greitai besikeičiančiomis istorijomis. Istorijas turi patikrinti laikas, todėl jos yra pats gyviausias literatūrinis organizmas, jos yra intensyvioje kaitos grandinėje, tačiau lieka viltis, kad „įtaką gyvenimui turi ne tik pripažinti šedevrai, bet ir beveik nepastebėti kūriniai“ („Valteris Šulcas“, p. 98).

Kodėl *Baden Badeno nebus*?

Apsakymų rinkiniui, kurį sudaro šešiolika istorijų, pasirinktas *Baden Badeno nebus* pavadinimas. Istorijos tuo pačiu pavadinimu siužetas itin paprastas. Čia pasakojama, kaip septyniolikmetė Marija sužino, kad vasarą nevažiuos į Baden Badeno⁵ kurortą, nes, pasak jos tėvo, pasaulyje vyksta neramumai. Mergina pradeda maištauti („jai atrodė, kad gyvenimas kaip ir baigtas“, p. 90), tačiau vieną rytą viskas baigiasi. Rezultatas – Baden Badeno nebus, o „Marija atsibudo puikios nuotaikos“ (p. 93). Taigi Baden Badenas kaip *optima forma* (kadangi Marija kurorto nepasiekia) lieka neišpildytas, todėl nejučia kyla klausimas, kodėl visos istorijos identifikuojamos su pakankamai greitai skaitytoją paliekančiu vardu. Anaiptol negalima paneigti, kad pavadinimą atribojus nuo pasakojimo turinio, žodžių junginio „Baden Badeno nebus“ skambesys yra pajėgus priartinti pasakos lauko aurą ir pakylėti virš skaitančiojo kasdienybės.

Suprantama, kad apsakymų rinkiniui suteikti apibendrinantį pavadinimą yra vienas kūrybiškiausių knygos kūrimo etapų. Hipotetiškai mąstant, kiekviena knyga, ypač apsakymų rinkinys, gali būti pavadintas kitu nei yra vardu – kuo daugiau skirtingų istorijų, tuo daugiau galimybių. Ypač tai juntama užvertus šią knygą – pakankamai lengva susitaikyti, kad Baden Badeno nebus. O kas, jei šis apsakymų rinkinys būtų pavadintas, pavyzdžiui, *Koks įdomus gyvenimas* ar *Kodėl tu laužai mano daiktus*? Ar tada šios knygos gyvenimai į skaitytoją pasisuktų kita puse?

Nemažiau svarbi ir vaizduotę masinanti knygos priešlapyje esanti ištrauka iš apsakymo „Valteris Šulcas“, kuri prasideda taip: „Vis dar pasitaiko žmonių, kurių gyvenimą pakeitė knygos“ (p. 98). Šio kūrinio pavadinimas teisėtai galėjo tapti ir viso apsakymų rinkinio pavadinimu. Šis sakinytis yra vienas iš nedaugelio garsiai šaukiančių ir nepranykstančių sakinių pynėje. Kas tai? Drąši bei žadinanti pretenzija, literatūrinių vandenų drumzlės ar tiesiog ciniško rašytojo pasiteisinimas? Greičiausiai tai siekis praskleisti kūrybinio kelio skraistę – juk apsakymų rinkinyje esančios istorijos yra kupinos ryškių imitacinių detalių. Viskas tarsi ir atpažįstama, nors ir visiškai išnykusi *čia ir dabar* dimensija.

Trečiasis knygos pasaulį galėjęs pažymėti pavadinimas – apsakymas „Apversti piramidę“. Čia herojai žaidžia senąjį kinų žaidimą „Go“, kuris tarsi išreiškia strategavimo kasdienybių istorijomis idėją – „Bet žaidimas nesibaigė. Ir jame niekada nebus galutinės pergalės ir absoliutaus nugalėtojo“ (p. 89). Knygos dailininko Zigmanto Butaučio rytietišku motyvų viršelis labiausiai siejasi su minėtos istorijos akiračiais.

Taigi galima išskirti tris itin ryškias knygos galimybes, tačiau šį kartą lenkiame galvą: *Baden Badeno nebus*.

„Pramatytų“ (arba nu(si)žiūrėtų) vietų žemėlapis

Baden Badenas knygoje skelbiamas „pramatyta“ („savo sprendimą nevažiuoti į Baden Badeną vadino pramatymu ir dar vienu tik cerkvėje paplitusiu žodžiu“; „Baden Badeno nebus“, p. 93) vieta. Tokia vieta, kuri gali sukelti literatūrinius reginius. Tačiau akivaizdu, kad šiame apsakymų rinkinyje galima rasti ne vieną tokią nu(si)žiūrėtą vietą, kadangi knygos gyvenimų istorijos klaidžioja po visą geografinį žemėlapi – nuo Baden Badeno kurorto iki Ordžonikidzės (dab. Vladikaukazas). Pastaroji vieta – tai „kilometro ilgio ir kilometro pločio karinis objektas“ („Majoro žmona“, p. 67), o ne kurortas „su sanatorija, porceliano fabriku ir oro uostu“ (p. 67), tačiau, pasikeitus aplinkybėms, čia gyvenę žmonės šios vietos nepalieka, o platina jūros krantą ir gyvena toliau. Taigi „Majoro žmonoje“ vaizduojama netikėta vietos transformacija, kuri ir tampa visos istorijos punktyrine linija. Autorė fokusuoja savo žvilgsnį į kurortines vietas kaip vertas smalsaus literatūrinio žvilgsnio.

Apsakyme „Grafo žmona“ akcentuojamas balto minareto vaidmuo grafo ir jo žmonos gyvenimuose. Beje, šioje vietoje minimas ne taip lengvai dekoduojamas Kėdainių minaretas⁶, kuris, manoma, priklausė generolui Eduardui Totlebeniui. Pastarasis minaretą galėjo pastatyti savo meilužės turkės garbei. Tokia imituojanti siužetinė linija išlaikoma ir „Grafo žmonoje“.

Baden Badeno kurorto iškėlimas į labiausiai pastebimą knygos tašką ne tik nukelia akcentą nuo kitų apsakymų rinkinyje paminėtų vietovių, bet ir šiek tiek nepelnytai mistifikuoja pačią Baden Badeno vietovę. Šis „kurortas nuo neatmenamų laikų tįsojo prie Reino“ (p. 90), o „jo voniose mirko karalienė Viktorija, Napoleonas III ir net tas Berliozas su Dostojevskiu“ (p. 90). Taigi Baden Badenas pristatomas kaip kurortinė vieta, kaip kultūros „stabų“ lankymosi erdvė. Būtent dėl to pati vieta labiau intriguoja.

Dauguma Radzevičiūtės istorijų yra su aiškia nuoroda į konkrečias geografines vietas, ypač mėgstama kurortinė erdvė, kitų apsakymų veiksmo vietą galima įvardyti nuspėjamai – tik per charakterių tapatybės ženklus, kur skleidžiasi vieno ar kito charakterio kasdienybė. Tuo tarpu apsakyme „Niršieji pusdieviai“ veiksmo vieta yra pseudomitologizuota – „istorija rodo, kad iš „santuokų“ su mitinėmis būtybėmis dažniausiai neišeidavo nieko gero“ (p. 115).

Kultūrų ir istorijų susikryžminimo laukas

Visos istorijos, esančios knygoje *Baden Badeno nebus*, yra praradusios *čia ir dabar* dimensiją. Kaip yra sakęs rašytojas Juozas Aputis, „apie dabartį rašyti sunkiau. Vien todėl, kad joje yra daug kas nesuprantama. [...] o išvelgti tai, ką mato tik nedaugelis,

tegalai žmonės, kurie turi labai aštrias akis“⁷. Kiekviena Radzevičiūtės istorija taip pat turi skaitytoją stebinčias „akis“ – tai abstrakti idėja, konkretus įvykis ar kažkada nugirsta frazė. Be to, bet kuri kažkada ir kažkieno kasdienybės detalė turi galimybę tapti universalia, todėl ir gali būti atpažįstama.

Beveik visos knygoje esančios istorijos turi tęsinius – vieni pasakojimai su kitais siejasi tam tikrais kultūriniais ar idėjų sąskambiais (pvz., „Laikrodis“ ir „Režisierė“ arba „Grafo žmona“ ir „Majoro žmona“), kiti – kaip siužetinis „gyvenimo“ tęsinys (ypač ryškus pavyzdys – „Valteris Šulcas“ ir „Ketvirtasis palikimas“). Vis dėlto knygoje yra ir tokių pasakojimų, kuriuos galima įvardyti istorijų mirksniais – vieno įvykio apologetika – „Baden Badeno nebus“, „Kodėl tu laužai mano daiktus?“, „Įvykis“. Šia istorija knygoje ir dedamas taškas.

Labiausiai pastebimas bruožas yra rusų kultūrinio lauko adoracija. Nors apsakymų rinkinio personažai pirmiausia yra pastebimai išnirę iš inteligentų tarpo ir yra pačių įvairiausių tautybių – nuo vokiško („Valteris Šulcas“) iki kinų („Apversti piramidė“) kraujo. Tai sustiprina knygos multikultūrinį lauką. Tačiau rusiško kraujo veikėjai, tokie kaip aktorius Konstantinas Kofinas („Konstantin Kofin – Vielikij Aktior“) ar buvusi balerina Katerina P. („Kodėl tu laužai mano daiktus?“) neišvengiamai yra dramatiškesni.

Viena įdomiausių ir netikėčiausių kultūrinio lauko ir žmogiškosios prigimties sampynų skleidžiasi pirmuose dviejuose knygos apsakymuose „Laikrodis“ ir „Režisierė“. Šias dvi istorijas jungia aplink herojų gyvenimų epicentrus apsvijęs išskirtinių rankų sindromas: „Berniukas gimė su vagies rankomis“ („Laikrodis“, p. 7), „mergaitė gimė su vagies rankomis“ („Režisierė“, p. 17). Berniukas Torgrė dėl savo ypatingų rankų bando tapti violončelininku, vėliau laikrodininku, ir taip siekia išvengti pseudokriminalinio „talento“: „Torgrei jau buvo šešiolika, ir jis dar nieko nepavogė“ („Laikrodis“, p. 11). Taigi galų gale vagies „instrumentus“ jis pradeda naudoti slapčia užsiiminėdamas fokusais, o kaip visuomenės narys tampa aktyviu kultūros mylėtoju. „Režisierėje“ siužetinė linija skleidžiasi per merginos Merilinos gyvenimą, kuri taip pat nulemia rankos. Mergina dėl savo ypatingų rankų tampa auka („kažką daryti su tomis rankomis juk reikėjo“, p. 18), nes jai gyvenimą pradeda režisuoti jos teta. Šiuose apsakymuose dėl netikėto ir „nepatogaus“ istorijos epicentro ryškiausiai atskleidžiama komiška kasdienybės ir kultūrinio lauko susiliejinimo linija – „kultūra, kaip žmogaus veiklos anomalija, yra kaip tik ta vieta, kur lengvai gali pasislėpti bet kuri žmogiškoji anomalija“ („Laikrodis“, p. 12). Vėliau ji knygos tėkmėje šiek tiek prislopsta. Panirę į Baden Badeno pasaulį, skaitytojai pajus visą kūną akupunktūriškai „gydančią“ humoro jėgą.

Taigi *Baden Badeno nebus* – tai knyga, kurioje yra visko daug – „nepatogių“ ir komiškų istorijų, netikėtų nuolydžių, multikultūrinės erdvės vaizdinių su šiek tiek manieringais, laike ir erdvėje išblaškytais charakteriais. Čia užklumpa istorijų – nors kartais ir susiliejančių – antplūdis, tad kiekviena jų verta atskirų minirecenzijų, tačiau šiuo atveju buvo siekiama perduoti malonumą, kurį galima pajusti nardant tarp istorijų.

Undinė Radzevičiūtė geba rasti „nepatogų“ istorijų kampa, tad pasakojimus norisi perskaityti vienu ypu. Tačiau intymus ryšys su knygos puslapiuose paskendusiomis kasdienybėmis baigiasi grįžus į savo realybę ar pasinėrus į kitą istoriją. Svarbiausia,

kad dažnam skaitytojui neišvengiamai privalu susipažinti su geriausiomis tituluojamomis metų knygomis.

Užvertus kitų kasdienybes, lieka tik vienas klausimas. O kas būtų, jei Baden Badenas būtų buvęs?

¹ *Orientyrų* seriją sudaro rašytojos Fleur Jaeggy minimalistinis romanas *Proleterka*, lenkų prozininko Bohdano Sławińskiego *Tiramisu karalienė*, brito Timo Parkso *Europa*, lietuvių prozininkės Undinės Radzevičiūtės istorijų rinkinys *Baden Badeno nebus*, debiutinis londonietės Zadie Smith romanas *Balti dantys*, už kurį autorė gavo *The Guardian* apdovanojimą, ir bulgarės Stanislavos Čiurinskienės romanas *Second Life*.

² Solveiga Daugirdaitė, „Lygiosios trunka akimirka? Prasilenkimo valanda?“, in: *Literatūra ir menas*, 2004-03-19, Nr. 2993, p. 22.

³ Ilona Griniūtė, „Debiutuojantis rašytojas Lietuvos knygų rinkoje“, in: *Knygotyra*, 2010, Nr. 55, p. 226.

⁴ Jūratė Sprindytė, „Lošti iš romano“, in: *Metai*, 2004, Nr. 8-9, p. 98.

⁵ Baden Badenas - miestas Vokietijos pietvakariuose, įsikūręs Švarcvaldo kalnų šlaite, Ozo upės slėnyje.

⁶ Daugiau žr. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-08-11-kedainiu-krasto-istorijoje-totlebenu-seimos-pedsakai/48794>.

⁷ Juozas Aputis, *Maži atsakymai į didelius klausimus*, Vilnius: Alma littera, 2006, p. 64.